

JISMONIY VA JINSIY ZO'RAVONLIKNING XUSUSIYATLARI

Usmonov Saidyusuf Saydolim o'g'li

Annotatsiya: Jismoniy hamda jinsiy zo'ravonliklar inson hayotini turli ko'rinishlarga olib kelishi viktimlik, zo'ravonlik oqibatidagi tushkunlik stress va boshqa holatlarning kelib chiqishi va ularni jazolashdagi davlat organlarining o'rni.

Аннотация: Возникновение и последствия насилия в отношении несовершеннолетних, задачи государственных органов по предупреждению преступлений, разработка программы своевременного предупреждения преступлений, оперативное вынесение решений соответствующими должностными лицами, профилактика коррупции и кумовства, организация бескомпромиссной борьбы с ними.

Abstract: The emergence and consequences of violence against minors, the tasks of state bodies in preventing crimes, the development of a program for the timely prevention of crimes, the prompt issuance of decisions by relevant officials, the prevention of corruption and nepotism, and the organization of an uncompromising fight against them.

Tayanch tushunchalar: Jismoniy zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonliklar, javobgarlik asoslari, zo'ravonlik oqibatlari, jabrlanuvchilar ko'proq xotin-qizlar.

Insoniy munosabatlar sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy va jinsiy zo'ravonlik ijtimoiy hodisa sifatida hozirgi kunda zamon muammosiga aylanmoqda. Chunki, barcha sivilizatsiyalar va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bosqichlarida mavjud bo'lgan tushunchalar hisoblanadi. Oddiy qilib aytganda, jismoniy zo'ravonlik bu har qanday shaxsning hayotiga, sog'lig'iga va barcha huquq-erkinliklariga qarshi harakat tushuniladi. Har bir jinsiy erkinlikka ega shaxsning boshqa shaxs tomonidan jinsiy erkinligiga tajovuzi jinsiy zo'ravonlik hisoblanadi.

Zo'ravonlik tushunchasining bir qancha olimlar o'rganib chiqib, o'zining lug'atlariga qo'shib uni V.Dahl majburlash, qullik qildirish, ehtiyoj yoki kuch sifatida ifodalagan, yana S.I.Ozhegov esa - kimgadir majburan ta'sir qilish, majburlash, zulm,

qonunbuzarlik, kimgadir nisbatan jismoniy kuch ishlatish sifatida talqin qilgan. Zamonaviy adabiy rus tilida "zo'ravonlik" kimgadir nisbatan jismoniy kuch ishlatish, kimgadir kuch bilan ta'sir qilish, zulm, qonunbuzarlik degan ma'noni anglatadi.

Jinoyat huquqi lug'atida umume'tirof etilgan ma'noda zo'ravonlik deganda qonunga xilof ravishda kuch ishlatish, majburlash, ya'ni boshqa shaxsning irodasiga qarshi ta'sir qilish tushuniladi. To'liq qilib tushunilganda esa zo'ravonlik bir shaxs yoki guruh tomonidan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy huquq va erkinliklarini cheklagan holda o'z huquqlarini amalga oshirish tushuniladi. Rus olimlaridan, A.V.Ivashchenko va A.I.Martsev "erkin hayotga qarshi qaratilgan faol ongli faoliyatni (xulq-atvorni) zo'ravonlik deb hisoblash kerak. Inson faoliyatining boshqa ko'plab shakllaridan farqli o'laroq, faqat zo'ravonlik - bu odamning harakatlari erkinlikni bostirishga qaratilgan xatti-harakatlardir.

Zo'ravonlikning eng keng tushunchasi - bu boshqalarga zarar yetkazadigan xatti-harakatlar yoki majburlash, tanlash erkinligini cheklash, bir qancha erkinligini tortib olishdir. Zo'ravonlikni jismoniy, ruhiy yoki moddiy va jinsiy zo'ravonliklarni ko'rib chiqamiz. Avvalo shaxsni biror ishga yoki o'z xohishiga qarshi majburlash orqali uni huquqlarini cheklasa, jismoniy ham ruhiy holatda zo'ravonlikka misol bo'ladi. Agar biror mulkini olib qo'yib o'z xohishlarini amalga oshirmoqchi bo'lsa, mulkiy zo'ravonlikka misol bo'lishi mumkin. U bu ishni qilmagan taqdirda u mulkidan ajralib qolishi mumkin.

Zo'ravonlik tarixan olib qaralsa asarlarda mavjudligi avvalgi davrlarda ham borligini bildiradi. Xususan, Aflotun "shaxsga nisbatan zo'ravonlik o'z-o'zidan xavfli, og'ir oqibatlarga olib kelishini unutmazlikka" chaqirgan va Arastu o'sha paytda "zo'ravonlik zo'ravonlikni keltirib chiqaradi" deb aytgan. Monteskyu, bu kuch "jismoniy va og'zaki" bo'lishi mumkinligiga qaramay, "insonni bostirish yoki ustidan hokimiyatga ega bo'lish uchun unga kuch ishlatish" zararli ekanligini tushunish bilan tavsiflanadi. Monteskyu g'oyalarini rivojlantirgan holda, Bekkariya o'zining "Jinoyatlar va jazolar to'g'risida" kitobida "zo'ravonlik bilan insoniy munosabatlar buziladi, ammo zo'ravonlikning o'zidan ham yomoni uning oqibatlari" ekanligini

ta'kidladi. Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, agar Monteskye insoniy munosabatlarning "buzg'unchi kuchi" ni hisobga olgan holda, birinchilardan bo'lib kuch va zo'ravonlik tushunchasini jazo bilan bog'lagan bo'lsa, Bekkariya zo'ravonlikni odamlarga qarshi jinoyatlar (qotillik) bilan bevosita bog'lagan va oldini olish choralarini taklif qilgan. Yakobinlar lideri Jan-Pol Marat zo'ravonlik haqida nafaqat "so'z bilan bosim (bostirish)" usuli, balki siyosat kuchi orqali ham yozgan. Uning tushunchasiga ko'ra, ba'zilarining boshqalarga nisbatan har qanday "jismoniy kuch" yoki "og'zaki kuch" kuchi jamiyat uchun "ijtimoiy zo'ravonlik" ning xavfli shaklidir deb aytib o'tgan.

Zo'ravonlik va insonning jinoiy xatti-harakati o'rtasidagi bog'liqlik keyinchalik zo'ravonlik jinoyatlari va jinoyatchining shaxsiyatini o'rganish uchun foydalangan Sezar Lombrozoning asarlarida aniq ko'rinadi. S.N.Abeltsevning qayd etishicha, Ch.Lombroso jinoyatchilarni oddiy insoniy sharoitga moslasha olmaydigan va o'zlarining psixofizik sifatleri tufayli faqat o'ldirish, talon-taroj qilish va zo'rlashga qodir bo'lgan yirtqichlar deb hisoblagan. Uning izdoshlari Rafael Garofalo va Enriko Ferri o'z asarlarida "xavfli holat" va "jinoyat turi" kabi tushunchalarga katta e'tibor berishgan va birinchi marta "jinoiy zo'ravonlikni qonunchilik bazasiga kiritish"ni taklif qilishgan, ya'ni jinoyat huquqida zo'ravonlik tushunchalarining mohiyati va paydo bo'lishini aniqlashga qaratishgan.

Mashhur psixolog Zigmund Freydning pozitsiyasi, Lombrosodan farqli o'laroq, odamlar emas, balki istisnosiz barcha odamlar jinoyatchi bo'lib tug'ilishadi, garchi hamma ham ularga aylanmasa ham, bu masalada ham e'tiborga loyiqdir. Freydning fikriga ko'ra, hamma narsaning zamirida shaxs o'zining tug'ma instinktlari va moyilliklari, zo'ravonlik va shafqatsizlik "qo'llash sohasini" topganda "instinktiv shakllanishlarga" tajovuzkor munosabatda bo'ladi. Demak, agar inson muayyan instinktlarni, masalan, jinsiy instinktlarni qoniqtirmasa, u holda nevrotik konflikt yuzaga keladi, uning tashqi ko'rinishi zo'ravonlik bo'lib, jinoyatga olib keladi. Bu ikki olim ham o'z fikrlarini bildirish chog'ida insonni jinoyatlar asoschisi sifatida baholamoqda, ammo shuni aytish joizki tarixan jinoyatchini bolasi jinoyatchi

bo'lmaydi buning uchun unga yaxshi tarbiya halol yashash muhitini o'ragtishni o'zi kifoya, qolgankamchiliklar ish bo'yicha xulqqa tasir qilishi asosiy o'rinda emas. Bu olimlar insonlarni barchasini jinoyatchiga chiqarar ekan, unda jamiyatni to'la to'kis idora etib bo'lmas jamiyatlar hozirgi kunda juda ko'pchilikni tashkil etgan bo'lar edi. Yana shuni ta'kidlash joizki sharqiy davlatlar tizimini oladigan bo'lsak, ular davlatniyagona xalq yagona davlat yoki davlat xalq manfaatlari uchun quriladi degan tushunchalarni uchratishimiz mumkin. Ammo g'arbda demokratik tamoyil asosida tashkil etilgan bo'lib, saylov asosida aniqlanadigan hukumat davlat uchun mas'ul bo'ladi. Bunda hukumat demokratik tamoyillar asosida davlatni boshqarsa sharqda millat xavfsizligi ularni huquqlarini birinchi o'ringa qo'ygan holda, ularni ichidan jinoyatchilar chiqishgan taqdirda qattiq jazolar orqali jazolashi bu esa shu sohada jinoyatlarning kamligini hamda davlatning rivojlanishi uchun muhim rolni egallaydi. G'arbda davlatlar boshqaruvida sudlarning o'rni ham beqiyos hisoblanib davlat fuqarolarining manfaatlariga qisman zid qarorlar qabul qilgan taqdirda, sud ularni bekor qilishga haqqi borligidadir. Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Tailand kabi bir qarashda juda rivojlangan davlat bo'lishiga kichik kichik omillar asosiy o'rinni egallashidadir. Ularda korrupsiya va boshqa jinoyatlarni sodir etlishi tarixan o'rganilib chiqilishi ham bunga asosiy sababdir.

Insoniyatning tarixiy tajribasi shuni ko'rsatdiki, turli xil siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar davrida zo'ravonlik muammosi alohida ahamiyatga ega bo'lib, uni turli pozitsiyalardan, masalan, siyosiy, iqtisodiy, harbiy nuqtai nazardan ko'rib chiqish mumkin. Ijtimoiy zo'ravonlikning mazmuni ijtimoiy munosabatlarning tabiati va jamiyatning ijtimoiy hayoti sharoitlari bilan belgilanadi. Shuning uchun ham ba'zi ijtimoiy tizimlarda (totalitar, avtokratik) ijtimoiy zo'ravonlik davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi, boshqalarida esa (demokratik) ijtimoiy yovuzlik, deb e'lon qilinishi mumkin.

Jamiyatda o'rnatilgan munosabatlar tizimi va bu tizimda mavjud bo'lgan ijtimoiy qarama-qarshiliklar darajasi, xususan, mehnat va kapital, kambag'al va boy, erkak va ayol, avlodlar, e'tiqodlar, millatlar o'rtasidagi va hokazolar kiradi. Ma'lum bir

jamiyatning "to'yingan zo'ravonlik" darajasini ham aniqlaydi. Bundan kelib chiqadiki, zo'ravonlik ijtimoiy hayotning haqiqiy hodisasi sifatida tizimli xususiyat kasb etadi va go'yo "tizimga qurilgan" bo'ladi. Buni, xususan, Ya.I.Gilinskiy ko'rsatib, jamiyatning barcha sohalari - madaniy, tuzilmaviy, ma'rifiy, iqtisodiy zo'ravonlik va boshqalarga singib ketganligini, hatto huquqqa ham zo'ravonlik ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Natijada ijtimoiy zo'ravonlik ko'pincha davlatning tashqi va ichki siyosatini, hokimiyat uchun kurashni amalga oshirish vositasiga, axloqiy, madaniyatlararo, etnik, diniy va shaxslararo ziddiyatlarni "hal qilish" usuliga aylanadi.

Ijtimoiy hodisa sifatida zo'ravonlik belgilari ushbu sohani o'ragangan olim sifatida V.G. Bujor tomonidan ta'kidlangan:

- 1) Zo'ravonlik ijtimoiy subyektlarning o'zaro ta'siri, munosabat sifatida mavjud va o'zini namoyon qiladi. Zo'ravonlik sub'ektlari va ob'ektlari ijtimoiy guruhlar, sinflar, davlatlar bo'lishi mumkin.
- 2) Zo'ravonlik ijtimoiy hodisa sifatida ma'lum miqdoriy, sof tashqi ko'rinishlar va sifat, muhim xususiyatlar bilan tavsiflanadi.
- 3) Tashqi tomondan, bu bir sub'ektning boshqasiga ta'siri, bu kuch ishlatish harakatidir
- 4) Kuch nafaqat "shaxsning xohishi va xohishiga qarshi", balki qonunga zid ravishda ham qo'llaniladi.
- 5) Zo'ravonlik majburlash shakli sifatida nafaqat moddiy kuch, ham boshqa majburlash choralarini qo'llashda eng yuqori intensivlikni anglatadi.

Zo'ravonlikni faqat majburlash bilan qisqartirish mumkin emas, u zo'ravonlik ob'ektini bevosita bostirish yoki yo'q qilish funksiyasini ham bajarishi mumkin. Bunga misol qilib hozirgi kundagi urushlarni olsak bo'ladi. Asl ma'nosini bilmasdan biz urushda bu davlat haq yoki bu davlat nohaq ekanligini bilmaymiz bu yerda fikr bildirish noo'rin deb hisoblaymiz. Ammo boshqa davlatning yoki xalqning yo'q bo'lishini oldini olish borasida olib borilayotga ishlar maqtovga sazovardir xususan Gazo sektoridan ota-onasidan mahrum bo'gan bolalarni qutqarish davlatimiz rahbari tomonidan qilingan odilona qaror bo'ldi deb aytsak mubolaga' bo'lmaydi chunki harbiy

va tashqi faoliyatida kuchli bo'lgan davlatlar e'tiborsizlik bilan qaralayotga payda O'zbekistonning harakati nafaqat ichki balki tashqi zo'ravonlikka ham qarshi ekanligini anglatadi.

Darhaqiqat, zo'ravonlikni har qanday mamlakat, millat, sinf, ijtimoiy guruhlariga bo'ysundirish maqsadida harbiy harakatlarni amalga oshirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqish, deyarli har doim siyosiy zo'ravonlik tufayli yuzaga keladigan harbiy zo'ravonlik haqida gapirishga imkon beradi.

Ijtimoiy zo'ravonlikning mazmuni zo'ravonlikning har xil turlari va shakllarida namoyon bo'ladi. Hozirgi vaqtda ijtimoiy zo'ravonlik turlarining ko'plab tipologiyalari va tasniflari mavjud bo'lib, ular turli asoslarda farqlanadi va uning xilma-xilligini aks ettiradi.

Zo'ravonlik muammosi bo'yicha maxsus adabiyotlarni sarhisob qilib, V.V.Ivanova "jismoniy", "aqliy", "instrumental", "intellektual", "maishiy", "oilaviy", "axloqiy", "qurolli", "siyosiy", "mulk", "tarbiyaviy" zo'ravonlik kabi tushunchalarni aniqlaydi. Zo'ravonlik o'z-o'zidan maqsaddir degan tushunchani keltirib chiqarishi mumkin. Jinoiy-huquqiy adabiyotlarda jismoniy va ruhiy zo'ravonlik haqida, ular zo'ravonlik shakllari ekanligi to'g'risida qat'iy fikr hukmronlik qiladi.

Zo'ravonlikning sub'ekti davlat, jamiyat, oila yoki shaxs bo'lishi mumkin. Ko'rinishidan zo'ravonlik sub'ekti-ob'ekti bo'yicha tasniflash ma'lum darajadagi konvensiya bilan ijtimoiy zo'ravonlik tushunchasining ichki mazmuniga xos bo'lgan zo'ravonlikning eng harakterli turlarini aks ettirishga imkon beradi. Bular:

- davlat-davlat siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ekologik zo'ravonlik;
- jamiyat-nodavlat siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ekologik zo'ravonlik;
- oilaviy - oiladagi zo'ravonlik;
- shaxsiyat - shaxslararo zo'ravonlik turlarini ko'rib chiqamiz.

Ularda hozirgi kundagi oilaviy va shaxslararo zo'ravonlikni har kuni uchrab turishini inobatga oladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 59²-modda. Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik hamda Jinoyat kodeksiga 126¹-modda. Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik moddalari kiritilib javobgarlik

oddiydan murakkablashib borishiga qarab jazo belgilanishi kiritilgan. Oila va maishiy sohadagi zo‘ravonlik, shaxslararo munosabatlar muammolari ham yetarlicha atroflicha o‘rganilgan.

Odamlar hayotining ushbu sohasini gender nuqtai nazaridan tahlil qilish XX asrning 70-yillarida ijtimoiy zo‘ravonlik muammosida yangi, o‘ziga xos "fenomen" - ayollarga nisbatan zo‘ravonlik konturlarini aniqlashga imkon berdi. Dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida davlat tizimida gender munosabatlarining amal qilish nazariyasi va amaliyoti shuni ko‘rsatdiki, gender zo‘ravonlik deyarli har doim bu jamiyatlarda mavjud bo‘lgan iqtisodiy va madaniy me‘yorlar tomonidan takrorlanadigan gender tengsizligi tufayli yuzaga keladi. Siyosat, menejment, iqtisodiyot va ijtimoiy jarayonlarga gender yondashuvlarini joriy etish hozirda MDH mamlakatlarida, jumladan Qirg‘izistonda ham ancha faol. Ushbu muammoni kriminologiya fanining asosiy o‘ragilishi lozim bo‘lgan qismlaridan qilib belgilash zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ayollarga nisbatan jinoiy zo‘ravonlikning tarqalishini global va mintaqaviy miqyosda o‘rganish, uning eng xarakterli turlarini aniqlash, shuningdek, hududiy miqyosdagi zo‘ravonlik ko‘rinishlari bilan o‘zaro bog‘lash muhim hisoblanadi. Bu jinoiy harakat sifatida ayollarga nisbatan zo‘ravonlikka xos bo‘lgan umumiy xususiyatlarni ta’kidlaydi va uning ma’lum bir madaniyat bilan bog‘liq o‘ziga xos ko‘rinishlarini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zamonaviy rus adabiy tilining lug'ati. - 17t.da: T.7. - M., 1948. - B.490.
2. Jinoyat huquqi lug'ati /prof. A.V.Naumov. - M., 1997. - B.245.
3. A.V.Ivashchenko, A.I.Martsev Zo'ra vonlikni huquqiy tadqiq qilish metodologiyasi va zo'ra vonlikka qarshi kurashning ijtimoiy-huquqiy muammolari. - Omsk, 1996. - P.4.
4. S.N. Abeltsev Jinoyatchi shaxsi va jinoiy zo'ra vonlik muammolari. - M., 2000. - B.55.
5. V.N. Kudryavtsev Jinoyatning kelib chiqishi va kriminologik modellash tirish

tajribasi. - M., 1998. - B.47.

6. V.G. Bujor Og'ir zo'ravon guruh jinoyatlarining kriminologik tahlili va oldini olish: Muallifning avtoreferati. dis. ...kand. qonuniy Sci. - M., 1992. -20 b.

7. V.V.Ivanova, R.D.Sharapov - Jinoyat huquqida jismoniy zo'ravonlik. - Sankt-Peterburg, 2001. - B.16.

8. D.A.Shestakov - Oilaviy kriminologiya: oilaviy nizo-jinoyat. - Sankt-Peterburg, 1996. - 261 b.;

9. Starkov O.V. Oilaviy zo'ravonlik jinoyatlari. - Ryazan, 1992. - 160 pp.;

10. S.V.Maksimov, V.P.Revin - Oila-maishiy munosabatlar sohasidagi zo'ravonlik jinoyatlari va ularning oldini olish muammolari. - M., 1993 yil. - 56s.